

"I lekens spennende verden" – Ane Haugsgjerd fra kl. 2 a, Våland skole i Stavanger er helt oppslukt av Tikken -leken.
Foto: Tove Elin Berg, våren 1993

TIKKEN – DU HAR'ANN!

BARNELEKEN TIKKENS GEOGRAFI I NORGE

THOR G. NORÅS

*Den store utstillingen TA HYS på Hå gamle prestegard i 1991 viste til fulle at tradisjoner omkring barns lek og leketøy engasjerer både voksne og barn. En målsetting med utstillingen var at gamle tradisjoner skulle stimuleres og styrkes. Jærmuseet har fulgt dette opp bl.a. med å vie en av årets aktivitetsdager på Kvia 4H-gard til gamle leketradisjoner. Vi har også vist Thor G. Norås sin utstilling om **Tikken** på Kvia.*

*Thor G. Norås har skrevet flere bøker om barnekultur, bl.a. **Barnet i liv og lek** og har fått igang barnekulturgrupper i Stavanger. I denne artikkelen tar han for seg navnet på barneleken **Tikken**, en lek som er velkjent over hele landet.*

Tanken på å kartlegge Norge ordgeografisk, for å se om det kunne være en sammenheng mellom navnet på barneleken tikken og navnet på hantikken (*Ixodes ricinus*), er ikke av ny dato. Det har lenge vært spekulert på hva leken egentlig gikk ut på. "Tikken – du har'ann". Hvem var han? Var det en ond ånd som ble overført? Var det en sykdom? I så fall, hvilken? Muligens er han hantikken. Muligens er sykdommen Borreliose. I denne artikkelen vil jeg konsentrere meg om selve navnene på leken, ikke om den mulige sammenhengen mellom leken og *Ixodes ricinus*, som er det vitenskapelige navnet på den lille krabaten som skaper så mange problemer. Tikken, eller: The Basic Chasing Game som Dr. Iona Opie kaller den, er kjent i alle kulturer, sannsynligvis så langt tilbake i tiden som vi kan komme.

Grunnlagsmaterialet baserer seg på spørreskjemaer til alle landets barneskoler v/rektorene. Som kontrollgrupper er brukt:

1. Tre årskull barnevernstudenter ved Stavanger Sosialhøgskole.
2. Studenter på kulturlinjen ved Høgskolesenteret i Rogaland, supervisert av Dr. Inge Bø.
3. To årskull aspiranter ved velferdsassistentkursene i KNM "Harald Hårfagre", supervisert av Kapteinløytnant Frantz Pedersen.
4. Instruktører for alle 4-H-klubbene i Rogaland samlet til årsmøte i Haugesund, supervisert av Oddvar B. Høyland.

Når disse ble valgt som kontrollgrupper, skyldes det først og fremst makelighetshensyn. Jeg har forelest som timelærer ved Sosialhøgskolen i Stavanger i 18 år. Det var derfor naturlig å bruke studentene til noe nyttig. Dessuten rekrutteres de fra hele landet, fra Kirkenes i nord til Halden i sør, både fra innland og fra kyst-strøk. Det samme er tilfelle med høgskolestudentene. Marinesoldatene var også en interessant gruppe,

idet de fleste rekrutteres fra kyst-strøkene, og ofte må gå i nærkamp med hantikken under sine øvelser. Valget av 4-H-instruktørene skyldes en lykkelig tilfeldighet idet jeg ble engasjert som foreleser. Og benyttet anledningen til å legge frem problemstillingene for dem. Prosjektet ble avsluttet med en utstilling, kalt: "Stavanger – Nordsjøkulturens navle...". Den kunne like gjerne blitt kalt Time – Nordsjøkulturens navle, eller Podlestad. Ut fra den tankegang at der du har din kulturelle identitet, der har du din navle. Din forbindelse til det kulturelle nettverk. At dette kan strekke seg ut over Podlest, over fjell og dal og landegrenser, til Kina og Alaska, se det er likt for oss alle. I lesebøkene for barneskolen står det at "Kari og Ola leker sisten." Som vi skal se er dette en sannhet med store modifikasjoner. Det er nok rett dersom Kari og Ola bor i Karasjøk eller Kautokeino. I Oslo er sannsynligheten stor for at de ikke leker sisten, men "har'n".

Norge består av tre land

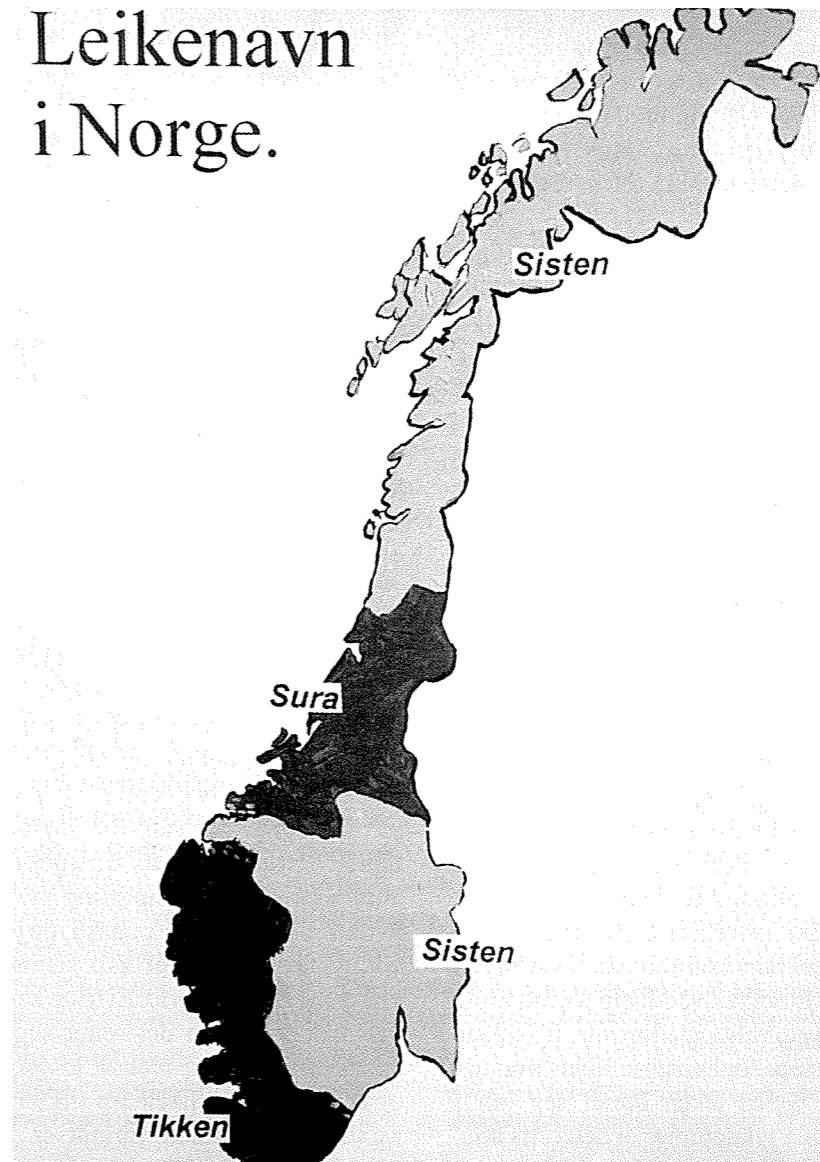
Grovt sagt kan Norge deles inn i tre "land": Sisten-landet er det største, og omfatter stort sett Østlandet opp til Sør-Trøndelag. Videre fortsetter "landet" fra Nord-Trøndelag helt opp til grensen mot Russland.

Tikken-landet strekker seg fra Grimstad-området i Aust-Agder, går langs Sørlandet, Sør-Vestlandet, Vestlandet opp til midten av Møre og Romsdal. Suralandet deler Norge i to og omfatter deler av Møre og Romsdal og de to Trøndelagsfylkene. Innenfor hvert av de tre landene finnes det større eller mindre "kulturlommer" – områder hvor navnene avviker helt eller delvis fra hovednavnet. Det er karakteristisk for materialet at andre ord enn sisten, (bortsett fra de

angitte kulturlommene), praktisk talt ikke forekommer i "sisten-landet". Derimot er det ikke uvanlig at skoler i særmerkte kulturområder oppgir sisten, enten som alternativ navneform, eller som eneste navneform. Dette kan tyde på at sisten som navneform er i ferd med å spise seg inn i andre mål(språk)områder. Forklaringen på dette kan være at lesebøker og andre bøker for barn bruker sisten som normerende begrep. Selv Stavanger Aftenblad, som befinner seg midt i tykkeste tikken-landet, kunne i en reportasje fra Kulturhuset i Stavanger fortelle sine lesere at "barna lekte sisten-leker", på tross av at jeg ved selvsyn registrerte at barna faktisk sa: Tikken. Nærmere undersøkelser har vist at grunnene ikke bare er å finne i litteratur, i radio-, fjernsyn og aviser. En skole i Sandnes oppga f.eks. at barna der lekte tikken og sisten. På forespørsel fra meg om grunnen til dette fikk jeg oppgitt at "det var en elev fra Østlandet som hadde sagt at han kalte leken for sisten." Rektor tilføyde at de hadde snakket med ham og "nå sier han også tikken..."

I Kristiansand var det også en skole som oppga sisten som navneform på tross av at de befant seg midt i tikken-landet. Jeg ba da Kristiansand Lærerhøgskole om en forklaring på dette. Det viste seg da at det ved denne spesielle skolen var en overvekt av fremmedspråklige elever. Sannsynligvis har da lærerne tenkt som så, at det var best å lære disse "korrekt" norsk. (Uten å tenke på at leke-kameratene ikke lekte på "korrekt norsk"). I andre tilfeller henger sisten-påvirkningen sammen med den økte mobilitetsfaktoren (20%). Siden det først og fremst er folk i reprodutiv alder (med barn) som flytter på seg, er det naturlig at stor tilstrømming av østlendinger og nordlendinger til et lite industristed vil føre til at sisten kan få innpass. Det har lenge pågått diskusjoner om kulturen er verneverdig. Om språket er verneverdig.

Leikenavn i Norge.

Kartet viser utbredelsen av de tre hovednavnene på leken; sisten, tikken og sura. Sisten-området er det største. Foto: Skjalg Omdahl.

Noen hevder at utviklingen må gå sin gang, at språkutviklingen følger sine egne lover og regler. At disse styres av hensiktsmessighet. Andre hevder at språket er en så sterk del av vår kulturelle identitet at vi mister noe verdifullt om vi mister språklige elementer, bindeleddet mellom natur og mennesker, mellom nåtid og fortid.

Innenfor barnekulturforskningen finnes det også synspunkter på i hvor stor grad voksne skal kunne bruke lekeformer som pedagogiske hjelpemidler. En retning betegnes som puritanistene, de som ønsker å verne barnekulturen uberørt av voksen-hender, den andre retningen, som vel helst består av pedagoger og kulturpolitikere, mener at det er fritt fram for alle som vil å forsyne seg av barnekulturen til egne formål. Jeg skal ikke ha noen sterke synspunkter på dette, bare konstatere at norske ordbøker, det være seg nynorske eller "bokmålske" skiller mellom hva som er "tillatte" navn på en barnelek, og det som ikke er verd å ta med.

Leken

De fleste lekeformene innledes med en ostrakisme, etter det greske ostrakon – et potteskår som ble kastet opp i luften. Alt ettersom det landet med dag eller nattside opp (konkave eller konvekse side), ble avgjørelser tatt. Jfr. Sokrates da han måtte tømme giftbegeret. Vi ser slike ostrakismer også anvendt i mange sammenhenger ellers i samfunnet. Kron/myntkastingen i fotball, avgjørelser ved hjelp av loddtrekning, stemmegiving ved valg og liknende. I Tikken-lekene brukes ofte en løpekonkurranse "Siste mann te gjerdet har'ann ...". Siden leken dreier seg om å overføre invalidiserende sykdommer er det å "ha'ann" en uønsket rolle. Derfor "Siste mann ..." Ostrakismen kan også være en elling:

Elle nelle nikken
du har tikken
Elle nelle nå:
– Du skal stå.

Bergensvarianten er da:

Elle nelle nikken
du har pikken
osv.

Den ordinære tikken-leken, The Basic Chasing Game, består i at en blir utpekt til å ha'ann etter ostrakisme. De andre springer da bort fra denne. Han/hun forsøker da å innhente en annen og ved et slag på skulderen rope "Tikken – du har'ann". Dermed er sykdommen/den onde ånd overført til den andre.

Denne leken kan i sin tur utvikles til en lang rekke leker hvor det er lagt inn bestemte betingelser. Det er alltid vanskelig å beskrive lekenes enkelte elementer. I det siste er det utviklet metoder for beskrivelse av de forskjellige turene i "hoppe-strikk"-lekene. Jeg skal forsøke å anskueliggjøre denne problemstillingen ved å innføre begrepene "jeger" og "bytte" som betegnelse på den som "har'ann" (jegeren) og den som "blir tikket" (byttet). Byttets bevegelsesfrihet kan utvides eller begrenses ved innføring av regler. For å utvide byttets muligheter til å unnslippe jegeren er "frittå" en viktig institusjon. Det kan sammenlignes med å gi kirkeasyl eller å gi grid. Ei fritte kan være at byttet ikke kan tikkes dersom det setter seg på huk. Da kalles leken Huk-tikken. Nokså logisk. Kummelokk kan også være fritter, likeledes sirkler som tegnes opp på asfalten. En spesiell variant er "touch wood" eller "touch iron". Det vil si at man er trygg for jegeren dersom man holder på noe av tre eller jern. En lykkelig

gutt i England fortalte en gang at ingen kunne tikke ham fordi han hadde en spiker gjennom skoen slik at han alltid berørte jern. Det kan også innføres begrensninger for jegerens bevegelsesfrihet, f.eks. i *Doktor-tikken*, *Stein-tikken* og *Heksa-tikken*. Begrensningene her ligger i at den som er blitt tikket (og altså skifter rolle fra bytte til jeger) må holde en hånd på det stedet på kroppen hvor han er blitt tikket. Dermed blir bevegelsene effektivt hindret. Enda verre er det med Stein-tikken, da må jegeren stå helt stille. Bli til stein. I det siste tilfellet kan ofrene fri jegeren ved å springe mellom beina på vedkommende. (Leken kalles også for Skreve-tikken). Hensikten med alt dette, og det finnes mange andre varianter, er å utjevne forskjellene dersom gutter og jenter leker sammen, eller, dersom store og små barn leker sammen.

I 1979 foretok vi en innsamling av lekemateriale hvor ungene selv skulle beskrive hvilke leker de lekte og hvilke de likte best. En beskrivelse fanget min oppmerksomhet: *Sykkel-tikken*. For å kunne leke sykkeltikken, må man ha en sykkel, skrev den 10 år gamle jenta. – Så sant, så sant. (Lekesamlingen ligger samlet i Stavanger Byarkiv).

I det følgende vil jeg ta for meg de forskjellige ordkategorier i kronologisk orden (alfabetisk). Bare i liten grad vil jeg gå inn på den etymologiske siden av problemstillingene.

Navn i Norge

AIDS, DU HARN

Denne betegnelsen er registrert i Trondheim av Ivar Selmer-Olsen ("Barn imellom – og de voksne". Gyldendal 1990. sd. 84.). Hadde dette vært den eneste registreringen, kunne det ha vært grunn til å betrakte det som lytehumor. Imidlertid bekrefter Dr. Iona Opie i brev til meg at begrepet også er registrert flere steder i England. Siden jeg har en svakt begrunnet hypotese om at det kan være en sammenheng

mellom leken og hantikk-overførte sykdommer, er det grunn til å ha registreringen i mente. Etter at denne oversikten var utarbeidet mottok jeg brev fra Erik Kaas-Nielsen datert Glostrup den 16. juni 1993. I brevet skriver han (sitat): "Du skal have så mange tak for den spændende oversigt over legebetegnelser i Norge, som jeg har læst med stor interesse. Jeg ville egentlig godt skrive en kommentar med supplerende oplysninger fra Danmark, men det får vente. Jeg vil blot nævne at betegnelsen AIDS, du har den! nu også er observeret i Brøndby, og legen er bestemt ikke inspireret af mig. Den skal såmænd nok også forekomme andre steder i Danmark, men hvem ved hvor?" (sitat slutt).

BODY

Body er oppgitt som navneform av Gaupne skule, Luster i Sogn og Fjordane. Et annet navn for leken ved denne skolen er: Pikken. Ordet pikken er, av lett forståelige grunner, stigmatiserende, og det er ofte tilfelle at barn har andre "offisielle" navn i tillegg. Selv om et lekenavn bare oppgis av 1 skole, må en ha i erindring at 1 skole representerer et helt barnesamfunn, ofte et helt bygdesamfunn med alt fra 3 elever til flere hundre ved samme skole.

ENDELØYSA

Denne nemningen, fra Nordbygda skule i Masfjorden, Hordaland, sier mye om leken. Den er endeløs. Vi husker vel alle det ubehaget vi hadde dersom vi ikke fikk gitt "den" fra oss før vi gikk hjem for å legge oss om kvelden. I verste fall kunne vi "tikke" en telefonstolpe og si: du har'ann. Andre navn ved samme skole er sisten og tikkjen. Dette som eksempel på at gamle gode nemningar og sisten lever side om side. Et interessant spørsmål er: Dersom det er 300 elever ved en skole og en av disse er en østlending. Er det da riktig å si at nemningene ved denne skolen er sisten og tikkjen, selv om det er 299 som har tikkjen som nemning mot 1 som sier sisten?

HALDE-PIKKEN

Halde-pikken er en variant av den vanlige tikken-leken. Når den tas med her, så skyldes det at vi har interessant dokumentasjon fra Færøyene, Shetland og Orknøyene som forteller om språklig samhörighet mellom Vestlandet og Vesterhavsoyene. I Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal er pikken utbredt som navneform. I boka "Færøysk barnaspøl, forfatter: Marius Johannesen, Bokaførlagid Grønvald, Thorshavn 1979" er Haldi-pikk spesifikt nevnt som navneform. Eksemplet vårt er hentet fra Rovde skule i Vanylven – Møre og Romsdal. Ved samme skole er også pikken og sisten navneformer. En annen nemning fra samme boken er Sitti-

pikk. En lek-variant som vi finner igjen i Trøndelag under navnet Huk-sura. I Rogaland kaller vi den for, (ikke uventet), Huk-tikken. Det innebærer at en kan unngå å bli tikkert ved å sette seg på huk.

HAR'N

Har'n som navneform har vi først og fremst på Østlandet. Det foreligger imidlertid to registreringer fra Nord-Norge, den ene ved Bogen skole, Steigen i Nordland (sideform: sisten) og Bardufoss skole, Målselv i Troms (også der med sisten som sideform). Når jeg nå tar med skolene på Østlandet som angir Har'n som navneform er det for å understreke at det ikke er selvsagt at leken heter sisten på Østlandet. Som det følgende viser. Har'n er oppgitt ved følgende skoler:

Akershus

Drengsrud i Asker,
Mellom Nes, Asker,
Levre, Bærum,
Jerpestad, Nes,
Fjellstrand, Nesodden,
Berger, Nesodden,
Gjellerås, Skedsmo,
Siggerud, Ski,
Vevelstadåsen, Ski,
Sørum, Sørum,
Bakke, Ullensaker,
Garder, Vestby,
Slattum, Nittedal.

Buskerud

Hallemoen, Drammen,
Oddevall, Lier,
Hallingstad, Lier,
Vestbygda, Røyken,
Frydenlund, Røyken,
Hokksund, Øvre Eiker.

Oslo

Lilleaker,
Grefsen,
Grindbakken,
Munkerud,
Toppåsen,
Tøyen,
Oppsal,
Østensjø,
Løren.

Vestfold og Østfold

Vammen, Sande og Trara, Fredrikstad.

KABERT OG KABOT

Fra Arendal og Tvedestrand kommer to spennende navn. Holt skole i Tvedestrand byr på Kabert i tillegg til Sisten og Tikken. Når Sisten og Tikken her er likeverdige former, så skyldes ikke det noen Østlandsdominans slik som ellers er vanlig. I dette tilfellet er grunnen den at grensen mellom Tikken-landet og Sisten-landet går nettopp gjennom disse områdene. Det er altså en helt naturlig forklaring på parhestene sisten/tikken her. Men dette er også, så vidt jeg kan se, det eneste stedet i Norge hvor det er tilfelle. Ellers går grensene i fjelldistrikter hvor det ikke er barneskoler. Birkelund skole i Arendal kan varte opp med ordet Kabot, i tillegg til Sisten og Kjøda. Her er altså ikke tikken representert. Naturlig nok, siden Arendal ligger øst for Tikken-grensen. I stedet har Arendal sideformen (hovedformen) Kjøda. Siden vi her stopper ved Kabert/Kabot er det grunn til å påpeke den etymologiske sammenhengen mellom Kabot og Kaputt (død). Eg.: hodet er borte. Ordet er tysk/hollandsk med latinsk opprinnelse. Når vi vet at nettopp disse egnene var senter for "Hollendertiden" fra slutten av 1600-tallet, hvor hollenderne bosatte seg for å ta ut tømmer til å pele ut grunnen for byggingen av Amsterdam, så blir navnet på en barnelek et bindeledd til en ikke så fjern fortid.

KAGGEN

Denne nemningen, fra Harøy skule på Sandøy i Møre og Romsdal, er et av de nøkkelordene som muligens kan oppklare et mysterium: Nemlig, hvorfor heter leken Kogg, Køgg eller Kågg i området fra Ålesund og innover i landet langs Storfjorden? Mer om dette senere. Ved Harøy skule står Kaggen alene, ikke sammen med hverken sura eller sisten. Det skulle tyde på sterk identitetskjenning.

KAKKEN

Med dette ordet beveger vi oss inn i området ved Finnskogene. Er vi heldige finner vi en forbindelse mellom dette området og Romsdalen. Om ikke direkte, så via navne-likhet. De skolene som oppgir Kakken som navneform er: Udnes, Nes i Akershus; Tollefsbøl, Eidskog i Hedmark; Hagen, Elverum, Hedmark; Flisa, Åsnes i Hedmark; Østsiden, Åsnes, Hedmark; Kilen, Åsnes, Hedmark. (Skolens navn står først). Ser man på kartet ligger skolene som perler på en snor inn mot svenske-grensen.

"Tikken - du har' ann!" Eirik Steffensen fra kl. 5 a og Roy Arne Fjellro fra kl. 5 c på Våland skole i Stavanger opplever både fart og spenning i denne leken.

Foto: Tove Elin Berg, våren 1993

KAKKJEN

Fra Ulvang skole i Leirfjorden, Nordland, kommer dette navnet. Det står der sammen med Sisten (som er hovednavneform i Nordland). Dette navnet kan, sammen med Kaggen fra Harøy skule, forsterke en mistanke som begynner å vokse fram.

KAPPERAL

Dette er egentlig ikke en vanlig tikken-lek. Faktisk er den ganske så uvanlig. Så uvanlig at den fortjener å bli ivaretatt og gitt omsorg. I følge rektor ved Kyrkjevollen skule i Sandnes foregår den på isen. Barna har på seg skøyter og stiller seg opp bak en linje. I den andre enden av "banen" trekkes det opp en annen linje som deltakerne skal skøyte over til. Midt på "banen", mellom de to linjene står den som "har'ann". Første mann eller jente i rekken skøyter over. Dersom han/hun kommer bak den andre linjen uten å bli tikket, kan neste skøyte over. Blir en av dem tikket, skal de også "ha'ann" og være med på å forsøke å tikke den enkelte etter som de forsøker å ta seg over. Det er klart at det blir verre og verre jo fler det er som skal tikke. Leken minner mye om "Fly, alle mine duer".

Samme leken er registrert som sommerlek i Brøndby i fjor (1992) av Erik Kaas-Nielsen, Danmarks fremste barnekulturforsker. Der kalles den *Kongeløber*. Slik beskrives den i "Brønnbyrapporten" (Erik Kaas-Nielsen: LEGEN LEVER. Utgitt av PPR Brøndby, DK 2650 Hvidovre, Mai 1993) side 43:

Kongeløber nevnes (også) kun af to skoler. Den, der er kongeløber, skal prøve at fange (røre) de andre deltagere, som har fristed (helle) to steder. Det kan f.eks. være bag en linje ved en væg og bag en anden linje ved den modsatte væg. Det gælder så for deltagerne om at løbe fra det ene fristed til det andet uden at blive antastet af kongeløberen. Den, der det sker for, skal afløse kongeløberen. Kongeløber med hjælper kaldes almindeligvis bare hjælper eller hjælpepint. Der kan være to fristeder, men den kan også leges uden. De, der røres af den der er, skal så hjælpe med at fange de andre . . .

Altså: to identiske leker, den ene en vinterlek, notert på Nord-Jæren, den andre på Sjælland. Begge i 1992. I den danske leken heter tikken: pint, (uttales med lang i), og betyr faktisk det å bli pint – plaget. I den nord-jærseke varianten betyr første leddet å kappes, slik vi kjenner det fra begrepet kappe-strid. Andreleddet, -ral, er forklart slik i "Stavanger Bymål" (E. Berntsen og A. B. Larsen, faksimilutgave Det Norske Samlaget 1978 side 426): rala, ordne i rader og rekker.

KATJEN

Dette k a n være et "Kogg"-navn. Se mer om det senere. Navnet er registrert ved Leines skole, Leirfjorden i Nordland. Navnet er et enenavn (altså ingen sisten).

KJØDA

Kjøda-navnet er spesifikt for kyst-kommunene rundt Arendal. Det har ikke lyktes meg å finne noen fornuftig fortolkning av navnet. Det er å håpe at interesserte lokalkjennere vil dykke ned i sine notater for å se hva de der måtte kunne finne. Jeg har heller ikke funnet noen sammenlignbare begreper innenfor de andre landene rundt Nordsjø-bassenget. Her kommer skolene i Aust-Agder sammen med kommunenavnet: Birkelund, Arendal, Kolbjørnsvik, Arendal, Stinta, Arendal, Nesheim, Moland, Roligheden, Tromøy, Bråstad, Øyestad, Nedenes, Øyestad, Strømmen, Øyestad. (Jeg anbefaler bruk av et Norgeskart ved studier av disse navneformene).

KOGG-NAVNENE

Det fasinerende med Kogg-navnene er at kulturlommen går fra kysten langs en fjord (Storfjorden) innover i landet. Dersom navnene var oppstått ved kysten, f.eks. i Ålesund, kunne en ha forventet at de ville ha spredd seg ut radialt fra Ålesund, altså ut mot øyene og sør- og nord-over langs kysten, og bare i en mindre grad innover i landet. Siden det ikke er tilfelle kan det tenkes at navnet har oppstått innerst inne i Storfjorden og så spredt seg utover. Dersom det er tilfelle at Kogg er en forvanskning av verbet å kakke (slik vi kakker på et egg, se anmerkninger til Kaggen og Kakken), så kan det tenkes at bindeleddet kan ha vært migrante grupper. Altså utflytter-grupper fra Finnskogen-området, eller Romsdalinger som har flyttet på seg. Eller, det kan være en helt annen forklaring. Også her er jeg avhengig av språkforskere eller lokal-kjente. Her er i hvertfall grunnlagsmateriale. Skole-navnet først, deretter kommunenavnet og deretter lokal-varianten av kogg-navnet (alle beliggende i Møre og Romsdal): Molvær, Sula (Merknad: Sisten i nyare tid. Mest vanlig: Kogg! Kogg! Dialekt: "Køgg". Valldal, Norddal, (Kågg); Aspøy, Ålesund, (Kåggen); Giske, Giske, (Køggen); Volsdalen, Ålesund (Koggen); Hessa, Ålesund (Koggen); Skodje, Skodje, (Koggen); Stette, Skodje, (Koggen).

LAT/LATEN

Det foreligger 4 registreringer av Lat-navner, 2 fra Møre og Romsdal, 1 fra Nordland og 1 fra Sør-Trøndelag. Rektor Knut Rød ved Riksfjord skule, Aukra i Møre og Romsdal gir denne forklaringen på nemningen: Laten (med lang a) av lat (passiv, stå stille). Mi meining (Knut Rød's) er at laten er opprinnelig form, nemning, på leiken her. "Sisten" er nyare – og meir vanleg no. Ved kroppskontakt ropte ungen Lat! Rindal skule i Rindal, Møre og Romsdal, har både Lat, Sura og Sisten oppgitt som nemningar. I merknader skriver rektor A.K. at Sisten = innflytterspråk, Sura = fra nabobygda, Lat = er egentlig betegnelse. Terråk skole, Bindal i Nordland har Laten som eneform.

Ven skole, Snillfjord i Sør-Trøndelag oppgir Lat sammen med Sura. Det er litt vanskelig å få tak i hva ordet Lat egentlig står for. Knut Rød's forklaring, stå stille, kan være en forklaring. Ellers kjennes verbet i forbindelser som: late vannet, late noen inn eller ut, late som. I Trøndelag bet jeg meg særlig merke i uttrykk som: Lat'atte darra. (Lukk igjen døra).

LILLESAND-TIKK

Ikke uventet kommer denne nemningen fra Lillesand i Aust-Agder, fra Fagertun skole. Lillesand ligger i grenseområdet mellom Sisten/Tikken og det virker nokså naturlig at barna der gjerne vil understreke sin identitet med både by-navnet og tikken-navnet.

PALLA

Den første registreringen jeg fikk på dette begrepet kom fra Fjeldal skole, Lillesand i Aust-Agder, altså fra Tikken-landet. I en liten, morsom, merknad skriver rektor: (Om Palla): Det uttrykket ble visst hentet fra Moss og blir ikke brukt blant normale og bygdefolk. Dette viste seg siden å være riktig. Begrepet har sitt kjerneområde langs jernbanelinja fra Moss til Ås. Hølen skole i Vestby og Nordby skole i Ås (begge Akershus, har Sisten som sideform. Skolene Melløs i Moss og Refsnes, Moss/Jeløy i Østfold har derimot Palla som eneform.

PANT

Dette ordet er bare registrert ved Riksfjord skule i Aukra, Møre og Romsdal.

PEGEN

Pegen er bare registrert i Troms Fylke. I tillegg til 7 barneskoler i Tromsø er registreringene, Malangseidet i Balsfjord, Stakkvik i Karlsby, Trollvik i Lenvik og Skibotn skole i Storfjord.

PEKKEN

Registrert ved Sandøy skole på Sandøy i Møre og Romsdal.

PIGGEN

Registrert ved Syltefjord skole, Vanylven i Møre og Romsdal.

PIKKAR

Denne nemningen finnes ved to skoler: Gladstad i Vega (Nordland) og Mittet i Rauma (Møre og Romsdal).

PIKKEN

Pikken tilhører en av de aller største kulturlommen, så stor at det kan diskuteres om det ikke burde være et eget Pikken-land. Det som taler mot er at det i såfall ville ligge inne i Tikken-landet og ha Tikken som sideform i svært mange tilfeller. Jeg har derfor valgt å la Pikken være én kultur-lomme. Alle pikke-navnene (herunder også pegen/pekken/piggen etc) ligger på Vestlandet med Tromsø som et nordlig punkt. Hovedvekten ligger imidlertid i Hordaland, Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane. Det vil føre for langt å ramse opp samtlige skoler som anfører Pikken som navneform, derfor bare antallet: 68. Da dette også er navneformen på Shetland, Orknøyene og Færøyene kan vi ihvertfall slutte at det ikke kan ha vært hverken rogalendinger, egder eller østlendinger som koloniserte Vesterhavs-øyene. Det må ha vært hordalendinger, sogningar eller møringer.

PIKKJEN

Pikkjen som navneform finner vi i kommunene Osterøy i Hordaland, Balestrand, Høyanger og Stryn i Sogn og Fjordane.

POLITI OG RØVAR

Rand skule i Stryn, Sogn og Fjordane, oppgir denne nemninga som eneform. Forklaringen på at barna her oppgir dette navnet synes å være at opprinnelig nemning er Pikken, men at barna er blitt mobbet og følgelig holder det egentlige navnet for seg selv. Rektor forteller at han selv har opplevd denne problemstillingen som ung lærer på Gjøvik, hvor han oppfordret elevene til å "holde Pikken" i skolegården. Dette førte til konflikt med foreldrene som ville ha den "pornografiske vestlandslæreren" tilsnakkett...

PRIKKE/PRIKKEN

Prikke er oppgitt ved Biristrand skole, Gjøvik i Oppland, mens Prikken er navneform ved Hornindal skule, Hornindal i Sogn og Fjordane.

SISEN

Her er vi over på Sisten-navnene. Denne er fra Aune skole, Harstad i Troms.

SISA

Informant: Dalsbygda skole, Os i Østerdalen (Hedmark).

SISK

Daugstad skule, Vestnes, Møre og Romsdal.

SISSA

Kirkekretsen skole, Foildal i Hedmark.

SISSEN

Skogfoss skole, Sør-Varanger i Finnmark, Bjøra, Dønna – Romset, Øksnes, Staver og Bodø, alle i Nordland fylke.

SIST

Sæbø skule, Ørsta i Møre og Romsdal.

SIST BORTI

Haukås skule, Fræna i Møre og Romsdal.

SIST NARRE

Randøy skule, Hjelmeland i Rogaland. Narre = nær. Et herlig Rogalands-uttrykk!

SIST NÆR

Virik skole, Sandefjord i Vestfold. Disse tre nemningene er antakelig opphavet til Sisten-navnet. Ordet sisten forekommer ellers i folketradisjonen som navnet på den resten som settes igjen for å sikre gode nye avlinger. F.eks. en ullcott på sauen som spares, noen korn-aks som settes igjen på åkeren. Beduiner setter igjen noen hårstrå på barnets hode når de raker av håret for å sikre barnet et langt liv.

SISTA

Denne nemningen er registrert ved Hope skole, Risør i Aust-Agder som ene-nemning. Det er litt pussig siden navnet ellers er knyttet til Østfold på den andre siden av Oslo-fjorden. Her er Østfold-lokaliseringene: (Bare kommunene) Borge, Fredrikstad, Halden, Rolvsøy, Råde, Sarpsborg, Skjeberg og Våler.

SISTEN

Siden det foreligger 870 registreringer av Sisten vil det være upraktisk å ramse opp lokaliseringene. Jeg viser derfor til innledningen på artikkelen og til det ord-geografiske kartet over Norge.

SKORG/SKÅRG

Enemning ved Sørli skole, Lierne i Nord-Trøndelag. Ukjent betydning.

STIKK

Grefsen skole i Oslo.

SUR/SUR'N/SURA/SURE

Sura-navnene danner et av de tre "landene". Se innledningen. De finnes avmerket på det ordgeografiske kartet og utgjør 133 registreringer.

SYRA

En variant av sura-navnene kommer fra Øverbygda skole, Selbu i Sør-Trøndelag. I følge Aschehougs leksikon skal forstavelsen Sur i Surnadal komme av ordet surkle. Ifølge Falk og Torp's etymologiske ordbok kan ordet bety fullsugd (slik sur ved er fullsugd av vann). Dette stemmer godt med hypotesen om hantikken, men det er likevel ikke noe avgjørende støtte for en slik hypotese. Bare en del av en indisierekke.

SØTA

Alstad skole, Bodø i Nordland.

TA TINN/TI'N/TINN SISTE

Alle uttrykkene stammer fra Østre Toten. På norsk betyr det "Ta i han, Ta ti'en". I rekkefølge kommer de fra Lund, Totenviken og Seierstad skoler. Østre Toten ligger i Oppland.

TADD/TADD(EN)

I rekkefølge kommer disse nemningene fra Søvik og Stette skular, Haram og Skodje kommuner i Møre og Romsdal.

TAKER'N

Selsøyvik skole, Rødøy i Nordland.

TAT

Stinta skole, Arendal i Aust-Agder.

TATT/TATT'N

Tatt er registrert så forskjellige steder som på Flosta skole, Moland i Aust-Agder, Markane skule, Stryn og Stadlandet, Selje (begge i Sogn og Fjordane), Bindalseidet skole, Bindal i Nordland, og Sjetne skole, Trondheim (Tatt'n). Tatt-navnene skulle egentlig vært mer utbredt. Den danske hovedformen er: Tag fat-leg. Dette har gitt navnet til den engelske form: Tag, som også er kjent i USA, Canada, Australia og New Zealand.

TIGGEN

Tiggen er knyttet til Møre og Romsdal, 6 registreringer stammer fra kommunene Hareid, Herøy og Volda. (4 fra Herøy).

TIKJEN/TIKKJAST

Begge registreringene er fra Hylestad skule, Valle i Aust-Agder.

TIKKEN

Tikken-landet er avmerket på det ordgeografiske kartet over Norge som ett av de tre landene. Det henvises til dette og til innledningen. Det er 479 registreringer.

TIKKJEN

Bortsett fra Viksdalen skule i Gaular, Sogn og Fjordane, er alle registreringene fra Hordaland (i alt 14 stk.). Kommunene er: Bømlo, Fitjar, Lindås, Masfjorden, Mæland, Os, Osterøy og Voss.

TUPPA

Tuppa er registrert som navneform ved to Borre/skoler (Horten). Det er skolene Sentrum og Granly.

TVIBRENT

Registrert ved Odnas skole, Søndre Land i Oppland.

VÆRG

Det siste ordet i denne samlingen, er kanskje det mest tankevekkende. Registreringen er gjort ved Malm skole, Verran i Nord-Trøndelag. Værg = varg = ulv. Malm-samfunnet er truet etterat industrien der er kommet ut å kjøre. Kanskje forsvinner denne nemningen samtidig som den siste ulven skytes i Norge?

For å understreke at barnekultur ikke er noe nytt fenomen gjøres det oppmerksom på at den er referert til i Bibelen, i Sakarja 8.5 heter det: – og torgene i byen skal fylles av gutter og jenter som leker der . . . Det er ikke vanskelig å forestille seg at The Basic Chasing Game også da var et vesentlig innslag.

Platon påla studentene i det gamle Grekenland at de måtte formane barna at de skulle gi akt på reglene i leken, slik at de som voksne skulle gi akt på Senatets lover.

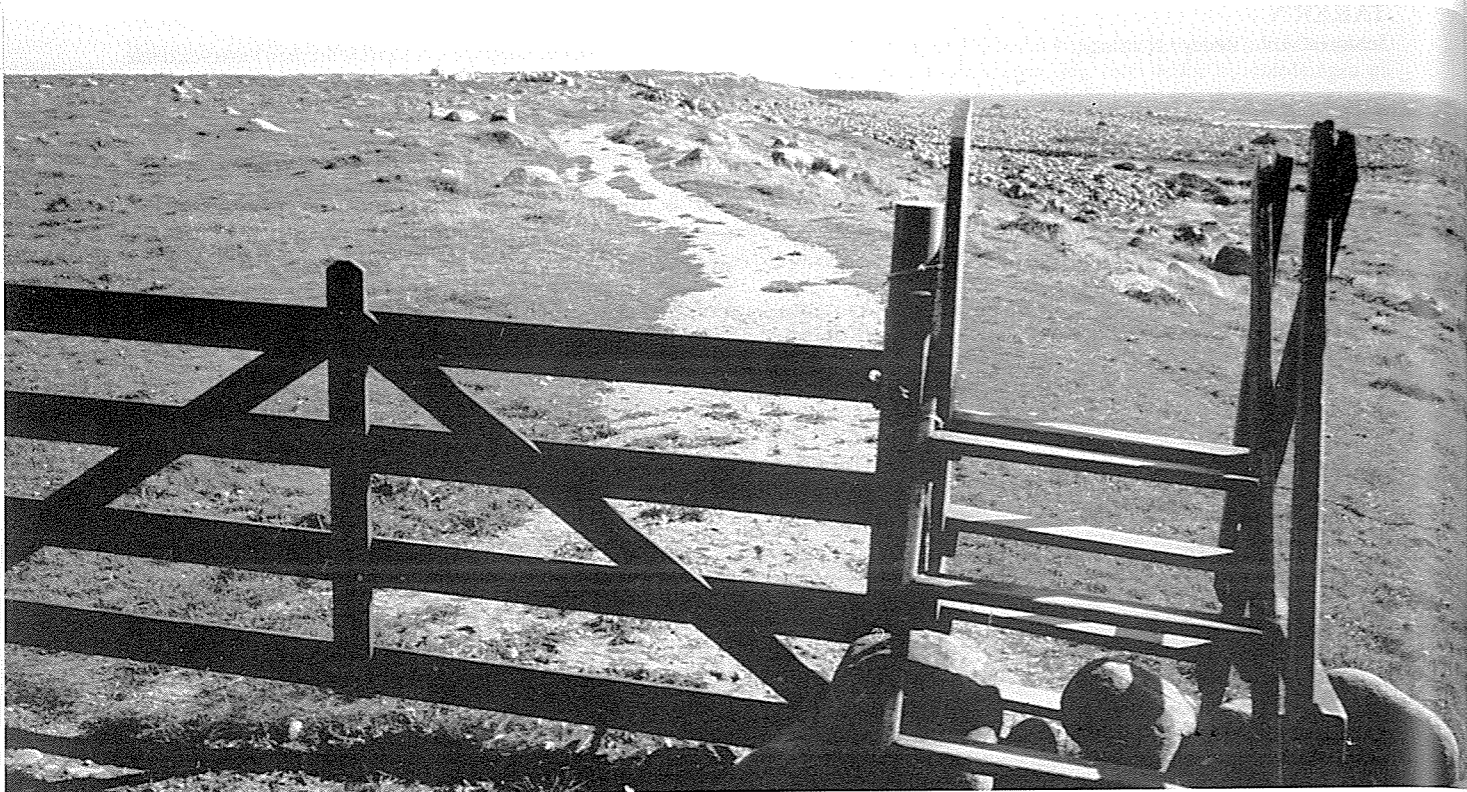
Da Eigil Skallagrimson, som syvåring, kløyvde skallen på sin lekekamerat med en kjøttøks, var det brennball de holdt. (Knattleik).

I Rogaland var det ikke bare bibler og salmebøker som ble lest. Også barnekultur ble beskrevet og drøftet. Se f.eks.: "Unterricht in der natürlichen Magie, oder Zu allerhand belustigende und nüsslichen Kunststücken". Friedrich Nicolai Verlag i Berlin i 1795. Bind 9. Boka finnes på Stavanger Bibliotek. Den er skrevet med gotisk skrift men i et lettforståelig språk som mang en moderne forfatter kunne ha lært mye av.

Forøvrig er Bernt Støylens: "Norske barnerim og leikar", Aschehoug 1899, også i dag leseverdige.

Litteratur:

Nielsen, Erik Kaas: "Leg i Brøndby 1992". PPR-Kontoret i Brøndby, Danmark.
Norås, Thor G.: "Barnet i liv og lek". Universitetsforlaget 1983.
Opie, Iona og Peter: "Children's Games in Street and Playground" Oxford 1959.

*Kongevegen sørover frå skogen på Grødalaland.
Foto: Tobias Skretting*

BESTEMOR SIN GYNGESTOD'L

Utpå urda ned ved stranda ligg ein gammal gyngestol
kasta ut i lag med anna rask og skrot.
Innpå heia ligg ei hustuft på ein turre, skrinne hol,
og ved skutborga: Ei nedgrodd raunerot.

Ref.

Bestemor sin gyngestod'l.
Stova heim'på Grinnarhod'l.
Morkna ned, vår gamle odel.
Vinden voggar mjukt i graset på ei grav.

Aldri nokon stad eg fann så gild ei dør å stiga inn.
Aldri nokon stad så kjærleg teken mot.
Med si turre, skrukne hand ho strauk det kalde barnekinn
og fann varme sokkar til ein valen fot.

Gyngestolen framfor omnen, og ein skammel attmed den,
song og soger i det bleike lampeskin.
Gjennom farne år og tider kjem ei helsing frå ein ven,
der ei gullgate frå kveldsola kjem inn.

Men sjå måken der på stolen! Sjå kor trygt han set seg ned,
som om slit og strev for føda var 'kje meir.
Og på vollen innpå heia, med ei morkna rot attmed
ligg ei vipemor og rugar på sitt reir.

Tobias Skretting